

Univerzita Karlova v Praze

1. lékařská fakulta

Autoreferát disertační práce

Porodnictví doby pobělohorské
Infanticidium

Mgr. Alexandra Surá

2015

Disertační práce byla vypracována v Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK

v letech 2007– 2015

Autorka: Mgr. Alexandra Surá

Obor: Dějiny lékařství

Předseda oborové rady: Prof. PhDr. Milada Říhová, CSc.

Školící pracoviště: Ústav dějiny lékařství a cizích jazyků 1. LF UK
U nemocnice 4, 121 08 Praha 2

Školitelka: Prof. PhDr. Milada Říhová, CSc.

Oponenti disertační práce:

Prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Náměstí Jana Palacha 2,
116 38 Praha 1/ Ústav dějin křesťanského umění, Katolická teologická fakulta, Thákurova
676/3, 160 00 Praha 6

Doc. MUDr. Antonín Pařízek, CSc.

Gynekologicko-porodnická klinika, Apolinářská 18, 128 51 Praha 2

1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy a Všeobecná fakultní nemocnice v Praze

Disertační práce bude nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněna k nahlížení veřejnosti v tištěné podobě na Oddělení pro vědeckou činnost a zahraniční styky Děkanátu 1. lékařské fakulty.

Abstrakt

Pozornost je nejprve věnována osobnostem evropského porodnictví 17. a 18. století. Poté je již práce zaměřena na období doby pobělohorské v českých zemích. Zhodnotila jsem zdravotní stav obyvatelstva a popsala zdravotnické profese. Zvláštní pozornost je věnována profesi porodní báby, otázce křtu v nouzi a rozdílného pohledu na jeho udělení. Jedna z kapitol je věnována partnerským vztahům a otázce panenství. Ženy, které neměly v úmyslu o své dítě pečovat, většinou své těhotenství tajily. Z tohoto důvodu se v práci zabývám otázkou, jakým způsobem žena v raném novověku tajila své těhotenství. Průběhu porodu, místu, na kterém žena porodila a okamžikům, které se odehrály po porodu, je věnována další část práce. Smrtí novorozence, která mohla nastat z různých příčin, se zabývám v následující kapitole. V práci je zachycen průběh vyšetřování, zejména ohledání místa činu, ohledání těla novorozence, pátrání po matce novorozence (potencionální pachatelce) a jejího *přehledání*. Ohledání těla novorozence příslušelo přísleženému krajskému fyzikovi či chirurgovi a porodní bábě. V disertaci je popsáno, jakým způsobem bylo tělo novorozence ohledáno, podle jakých kritérií byla hodnocena zralost a donošenost novorozence a podle čeho se usuzovalo, jestli se dítě narodilo živé nebo mrtvé. Samostatná kapitola je věnována ošetření pupeční šňůry. Výsledky obžalované a svědků, patřily k dalším bodům vyšetřování. Pokud vyšetřující soudci měli určité pochyby ve výpovědi obžalované, dotyčná byla podrobena tortuře. Právo útrpné bylo považováno za korunu důkazů. Pokud obžalovaná přestála všechny stanovené stupně tortury, byla osvobozena, pokud se doznala k spáchání vraždy, byla odsouzena k trestu smrti. V některých případech mohlo dojít k nepravdivému doznání na základě bolesti či strachu z mučení. Trestu, exekuci a posledním věcem člověka, se věnuji v několika dalších kapitolách. Kapitolou, ve které se zabývám důvody, které vedly ženu ke spáchání vraždy novorozence, uzavírám tento celek. Další část práce je věnována záměrnému přerušení těhotenství, látkám, kterým byly přisuzovány abortivní účinky a otázce opožděné menstruace. Práce je obohacena o kazuistiku.

Summary

I initially explored historic figures of European accoucheur of the 17. and 18. century. Beyond this I focused on a period called "Pobělohorská" in Czech countries. I summarized the health conditions of the population during this period, and described medical professions, midwifery and emergency Christening ceremonies. One chapter discusses partnerships and considers women who hid their pregnancy to avoid the prospect of caring for their children in the future. For this reason I present questions relating to how women hid their pregnancy during the Early Modern period. In the next chapter I discuss aspects of the process of giving birth, the locations where women gave birth and the moments thereafter. I present the circumstances of the death of the baby and the possible causes of death. The process of investigation of the scene, an assessment of the body and the search for the mother of the baby (as a potential murderer) are all considered. The assessment of the body was in the hands of the regional physiciusurgeon and a midwife. In my work I describe how the body was assessed, how they judged the maturity of the newborn baby and if the baby was born dead or alive. Further chapters explain the treatment of the umbilical cord, the inquisition of the witnesses and the suspect, and the next steps of the investigation. If the judge was unconvinced by the suspect's statement they would torture her. If the suspect survived torturing, she was found innocent. If she admitted to murder, she was sentenced to death. It was commonplace that suspects admitted murder due to the pain. The following chapters lay down facts about the execution and the last belongings of the suspects. I conclude the work with reasons for committing the murder of a newborn baby, abortion and delayed menstruation. The work is accompanied by a case study.

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Hypotézy a cíle.....	7
3. Materiál a metodika.....	8
4. Výsledky.....	10
5. Diskuse	14
6. Závěr.....	15
7. Použitá literatura v autoreferátu	16
7. 1 Literatura	16
7. 2 Rukopisné prameny.....	17
7. 3 Tištěné prameny	17
8. Seznam publikací autora	18
8.1 Seznam publikací k tématu disertační práce	18
8. 2 Příspěvky na konferencích k tématu disertační práce	18
8. 3 Ostatní publikace autora.....	18
8. 4 Ostatní příspěvky na konferencích.....	19

1. Úvod

Zahubení svého neřádně nabytého plodu, je název, kterým byla nejčastěji v raném novověku označována vražda novorozence matkou. Dopouštěly se jí zejména svobodné dívky, které pracovaly jako děvečky ve službě u sedláků nebo jako služky ve městech.¹

Vražda novorozence matkou, patřila v raném novověku mezi závažné hrdelní zločiny a byla projednávána u městského hrdelního soudu, který měl pravomoc vynášet rozsudek smrti.² V pobělohorské době se hrdelní soudy při svém rozhodování řídily městskými právy. Od roku 1579 platil zákoník Krystyána z Koldína, který vyšel tiskem jako *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich sumou od M. Pavla Krystyána z Koldína*³. V roce 1707 vychází hrdelní řád Josefa I. (*Constitutio criminalis Josephina*). Městským soudům byl nadřazen apelační soud v Praze, který byl zřízen roku 1548 Ferdinandem I.⁴

Při vyšetřování vraždy novorozence matkou, sehráli důležitou úlohu přísední krajští fyzikové, chirurgové a přísední porodní báby, kteří měli za úkol, ohledat tělo novorozeněte. Jejich práci lze posoudit z dochovaných rukopisných pramenů. Krajští fyzikové vypracovávali tzv. *Attestata*, odborné přísední zprávy. Porodní báby zpravidla u soudu podávaly ústní svědectví, které bylo zaznamenáno písařem. Kromě ohledání těla mrtvého novorozence, patřilo do kompetence porodních bab i *přehledání* podezřelé ženy, zda se u ní nacházejí známky porodu.

Ženy, které byly odsouzeny za vraždu svého novorozeného dítěte, byly odsouzeny k trestu smrti. Ještě v době platnosti hrdelního řádu Josefa I. se hovoří o trestu smrti stětím, probitím kulem a následným zahrabáním.

Dané téma v sobě zahrnuje dějiny kriminality, hrdelního soudnictví, *babictví* a soudního lékařství. Přestože jsou dějiny soudního lékařství nejčastěji spojovány se jménem Jan František Löw z Erlsfeldu (1648-1725) a jeho dílem *Theatrum medico – juridicum*, které vyšlo v roce 1725 v Norimberku, lze za průkopníky tohoto oboru považovat také již zmíněné krajské fyziky, chirurgy a porodní báby, kteří byli pověřeni ohledáním těla novorozence v případě podezření, že došlo k hrdelnímu zločinu.

¹ Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, PRAHA 2004, s. 32.

² Jindřich FRANCEK, *Zločin a trest v českých dějinách*. PRAHA 2000, s. 33 –34.

³ Jindřich FRANCEK, Tomáš ŠIMEK, *Hrdelní soudnictví v českých zemích: soupis pramenů a literatury*, ZÁMRSK 1995, s. 17; O vydání Koldínova zákoníku se zmiňuje Mikuláš Dačický z Heslova ve svých pamětech. VIZ. Antonín REZEK (edice), Mikuláš Dačický, *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Svazek první*, PRAHA 1878, s. 153.

⁴ Jindřich FRANCEK, *Zločin a trest v českých dějinách*, PRAHA 2000, s. 16–17, 19.

2. Hypotézy a cíle

Hlavním cílem práce je popsat problematiku infanticidia v pobělohorské době v oblasti Středočeského kraje metodou sondy. Nejprve upozorním na významné osobnosti evropského porodnictví, poté zhodnotím zdravotní stav obyvatelstva ve sledovaném období, pozornost věnuji také zdravotnickým profesím, zejména profesi porodní báby. Jelikož křest v nouzi patřil do kompetence porodních bab, ráda bych se tomuto tématu věnovala v samostatné kapitole. S tímto tématem souvisí otázka *limbu puerorum*, o které se v historii vedly vášnivé debaty. V samostatném celku bych se chtěla věnovat problematice vraždy novorozence. Tento celek bych uvedla kapitolou věnované partnerským vztahům. Poté bych popsala v jakém prostředí a za jakých podmínek žena 17. a 18. století tajila své těhotenství. Také chci popsat, za jakých podmínek a jakým způsobem probíhal porod, zejména na jakém místě a zda toto místo žena vyhledala záměrně, nebo byla na uvedeném místě zastižena porodními bolestmi. Chvilky, které se odehrávaly po porodu, je možné do určité míry zrekonstruovat z výpovědí obžalovaných matek a také z dochovaných zpráv krajských fyziků a porodních bab, kteří ohledali tělíčko mrtvého novorozence. V disertaci se budu zabývat aktivní a pasivní vraždou novorozence. Také se chci zaměřit na průběh vyšetřování tohoto hrdelního zločinu. Chtěla bych zhodnotit práci přísežných krajských fyziků, chirurgů a porodních bab, kteří byli pověřeni ohledáním těla mrtvého novorozeněte. Pozornost chci věnovat výsledku obžalované ženy a svědků. Pokud soud shledal ve výpovědi obžalované určité nejasnosti, byla dotyčná podrobena právu útrpnému. V souvislosti s torturou, bych se chtěla zabývat otázkou, zda se obžalovaná mohla doznat k činu, který nespáchala a to na základě strachu z mučení nebo bolesti, které byla při tortuře vystavena. Trest, který náležel za vraždu novorozence, exekuce a poslední chvíle odsouzené na popravišti jsou další témata, kterým bych v disertaci chtěla dát prostor. V poslední části disertace bych se chtěla věnovat záměrnému přerušení těhotenství a otázce opožděné menstruace, jejímu označení a chápání v raném novověku. Disertační práci bych ráda obohatila o konkrétní případy žen, které stanuly před hrdelním soudem ve věci obžaloby z vraždy svého novorozeného dítěte.

3. Materiál a metodika

Primárními prameny pro tuto práci jsou písemnosti, které vzešly z činnosti hrdelních soudů. Jedná se o rukopisy smolných a černých knih, smolných spisů, soudních a právních manuálů.

Vycházela jsem z rukopisných pramenů, které jsou uloženy ve Státních okresních archivech Středočeského kraje. V uvedených rukopisných pramenech jsem vyhledávala záznamy soudních procesů, projednávaných zhruba mezi léty 1620 až 1740, ve kterých byla matka obžalovaná z hrdelního zločinu vraždy novorozence nebo ze záměrného *vyhnání* plodu. Poté jsem tyto zápisy paleograficky zpracovala. Paleografické zpracování rukopisného materiálu hodnotím jako nejnáročnější, k nejobtížnějším patřily rukopisy, které byly pořízeny přímo při výslechu. Tyto texty charakterizuje chvatné mnohdy těžko čitelné písmo. Těžko čitelným písmem jsou psána také *Attestata*, odborné posudky krajských fyziků a chirurgů. Také nekompletnost a poškození některých pramenů stěžovalo práci.

K rukopisným pramenům náleží také přísaha porodních bab, která je uložena v Knihovně Národního muzea pod signaturou IV B1.

K tištěným pramenům patří zákoníky, které platily v období, ve kterém je časově vymezena tato práce (1620 – 1740). Jedná se o Koldínův zákoník, který vyšel v roce 1579 jako *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich sumou od M. Pavla Krystyána z Koldína* (pracovala jsem s kritickým vydáním J. Jirečka, PRAHA 1876) a hrdelní řád Josefa I. který vyšel v německém jazyce v roce 1707 a česky v roce 1708 pod názvem *Nové právo útrpné a hrdelní, pro království České, margrabství Moravské a knížectví Sleské*.

Raně novověké porodnické příručky jsou dalšími tištěnými prameny, ze kterých jsem čerpala. K práci jsem použila příručku nazvanou *Knížka potěšitelná všechněm těhotným a rodícím manželkám, jak by se ony před porodem, při porodu i po porodu v modlitbách, v díkův činění i v jiných věcech křesťansky chovati měly, kteráž nikdá prvé v tom způsobu tlačena a vůbec vydaná nebyla, od mistra Tomáše Gunthera, kazatele Slova Božího v městě Glauchově, německým jazykem sepsaná a nyní v český přeložená a vydaná*. Jedná se o publikaci luteránského kněze Tomáše Gunthera, který působil v Sasku. Příručka vyšla v Praze roku 1567 u Jiříka Melantricha z Aventýnu. Tento starý tisk je označen signaturou BZ IV 27 a je uložen v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově.

Dále jsem vycházela z příručky nazvané *O ctných manželkách těhotných, a rodičkách křesťanských, o jejich před Bohem vzácnosti a nebezpečném kříži, kdo jej na ně a proč vzkládá a jak se ony v něm chovají, a čím těšiti mají, spis krátký, v nově složený, všem počestným matronám ku potěšení, od kněze Havla Žalanského, služebníka církve Boží u Svatého Jiljí*. Jedná se o publikaci protestantského kněze Havla Žalanského, který působil v Kutné hoře a v Praze. Příručka byla v roce 1615 vytištěna v Novém Městě pražském u Daniela Karla z Karlšperka. Tato knížka je označena signaturou BT VIII 6 a je také uložena v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově. Tento tisk je také dostupný v digitální databázi Knihopisu pod signaturou K07153.

Jako další porodnickou příručku jsem zvolila knížku nesoucí název *Kniha lékařství mnohých v stavu manželském potřebných. Těhotných žen, a porodních bab různěná zahrádka. Doktor Eucharius Reslin, lékař někdy městský v Frankfurtu. Lékařství ženská. Doktor Jan Kúba. O tajnostech ženských. Albertus Veliký. O nebezpečných případnostech těhotných žen. Ludvík Bonatiolus. O chování dětí. Doktor Bartoloměj Merlinger*. Jedná se o publikaci skládající se z několika děl, kterou vydal frankfurtský městský lékař Eucharius Rösslin ml. (syn lékaře Eucharia Rösslina). Publikace vyšla roku 1558 v Olomouci. Tato porodnická příručka je označena signaturou CS V 37 a nachází se také v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově.

Porodnická příručka od autora lékaře Matouše Walkemberského z Walkemberku, *Zahrádka růžová žen plodných o početí, působení, zplození, složení a rození člověka a o všech nebezpečných případnostech, způsobích, bolestech a tajnostech, které při porodu najpředněji znamenány a nejvíce vyšetřeny bývají, na pět stránek rozdělená*, vyšla u Jiříka Jakuba Dačického roku 1577. Tento starý tisk, se nachází ve Zdravotnickém muzeu Národní lékařské knihovny pod signaturou T 280.

Dalším tištěným pramenem je kniha *Theatrum medico – juridicum*, která vyšla v roce 1725 v Norimberku. Autorem této publikace je lékař Jan František Löw z Erlsfeldu. Tento starý tisk se nachází v knihovně Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků.

Římský katechismus, barokní modlitby a naučení o přípravě na „dobrou smrt“ patří k dalším tištěným pramenům, ze kterých jsem vycházela při psaní disertace. Tyto staré tisky jsou dostupné v digitální databázi Knihopisu a v knihovně Katolické teologické fakulty UK.

K práci jsem používala kritická vydání herbářů a zelinářů, které poskytují informace o dobových znalostech bylin, kterým byly přisuzovány abortivní účinky.

Postupovala jsem na základě analýzy a komparace výše uvedených rukopisných pramenů, normativních pramenů a literatury věnující se danému tématu.

4. Výsledky

V 17. a 18. století se začíná formovat nová generace porodníků, kteří se rekrutují z řad chirurgů. Porodnictví je ovlivněno rozvojem anatomie a fyziologie. V disertační práci jsem nejprve upozornila na významné osobnosti z řad porodníků, kterými byly François Mauriceau, William Smellie a André Levret. Zhodnotila jsem zdravotní stav obyvatelstva v českých zemích, které bylo sužováno zejména morovými epidemiemi, epidemií pravých neštovic, venerickými chorobami a různými avitaminózami. Poté jsem věnovala pozornost zdravotnickým profesím, zejména profesi porodní báby. Popsala jsem základní úkony, které patřily k jejím povinnostem (péče o ženu v těhotenství, vedení porodu, ošetření novorozence a rodičky po porodu, následná péče o šestinedělku a její nově narozené dítě). Do kompetence porodních bab patřil i křest v nouzi. Otázkou křtu v nouzi se zabývají některé raně novověké porodnické příručky. Zatímco katolická církev připouští křest v nouzi (instrukce, jakým způsobem takový křest provést se nacházejí například v přísaze porodních bab⁵ či v katechismu katolické církve⁶), protestantská církev zaujala poněkud zdrženlivější stanovisko. Například Havel Žalanský, autor porodnické příručky *O ctných manželkách těhotných a rodičkách křesťanských*, se o křtu v nouzi vyjadřuje následovně: „*Nemá také to se díti, aby ženy neb baby křtily.*“⁷ Téma křtu v nouzi souvisí s otázkou osudu duší nepokřtěných dětí a patřilo vždy k velmi diskutovaným teologickým otázkám.

Protože se v jádru práce zabývám tématem vraždy novorozence, musela jsem ozřejmit některé pojmy, které se používaly v raném novověku. Jedná se o pojmy: *mord*, *vražda*, *zahubení svého neřádně nabytého plodu* a *infanticide*.

Vyšetřování výše uvedeného hrdelního zločinu bylo zpravidla zahájeno na základě nálezu těla novorozence nebo podezření, že se žena nachází po porodu (stopy po krvácení, zvětšené prsy, zašpiněný šat od vytékajícího mléka) či skutečnosti, že žena, o které se říkalo,

⁵ Knihovna Národního muzea, rukopis přísahy porodních bab, Sign. IV B1

⁶ *Římský katechismus na rozkaz církevního sněmu tridentského a papeže Římského Pia V. v latinském jazyku vydaný ve 4. dílech nyní přeložený od Josefa Windyše, Hradec Králové 1834, s. 145.*

⁷ Havel ŽALANSKÝ, *O ctných manželkách těhotných, a rodičkách křesťanských, o jejich před Bohem vzácnosti a nebezpečném kříži, kdo jej na ně a proč vzkládá a jak se ony v něm chovají, a čím těšiti mají, spis krátký, v nově složený, všem počestným matronám ku potěšení, od kněze Havla Žalanského, služebníka církve Boží u Svatého Jiljí, Nové Město pražské 1615, s. 75; sig, BT VIII 6; Knihopis.Digital Database K07153.*

že je těhotná, nebyla viděna s žádným novorozeným dítětem. Například tělo novorozence Doroty Othmarové našla děvečka.⁸ Zamazaná podlaha od krve prozradila Kateřinu Čížkovou, že porodila.⁹ Kateřina Zarmoucená vzbudila podezření, že se nachází po porodu díky naběhlým prsům.¹⁰

Při vyšetřování vraždy novorozence, se postupovalo třemi směry: 1. ohledání místa činu; 2. pátrání po matce dítěte (potenciální pachatelce); 3. ohledání těla novorozence krajským fyzikem nebo chirurgem a porodní bábou.

Místo činu ohledával rychtář, který u hrdelního soudu vypovídal jako svědek. Jeho úkolem bylo popsat, na jakém místě bylo nalezeno tělo novorozeného dítěte, v jakém stavu se nacházelo a jakým způsobem bylo ukryto. Místo činu bylo zpravidla totožné s místem porodu. Tělo novorozence bylo zpravidla také ukryto poblíž místa, na kterém žena porodila, jelikož porodem vysílená žena daleko nedošla. V některých případech matka změnila úkryt těla. Nejprve novorozence zanechala v místě či poblíž místa na kterém proběhl porod, poté co se zotavila natolik, že byla schopna s tělem manipulovat, jej přemístila na jiné vzdálenější místo.

Pátrání po matce dítěte a její zajištění, bylo také úkolem rychtáře. Podezřelá žena byla zpravidla *přehledána* dvojicí porodních bab, které nejčastěji podle přítomnosti mléka nebo kolostra (pokud byla žena prohlédnuta do tří dnů po porodu) v prsou stanovily, že se dotýčná nachází po porodu.

Ohledání tělíčka mrtvého novorozence bylo úkolem přísežného krajského fyzika nebo chirurga a porodní báby. Jejich úkolem bylo stanovit, zda je novorozené dítě *dospělé* a *došlé*, zda se na něm nacházejí známky násilí a jakým způsobem byla ošetřena pupeční šňůra.¹¹ V disertaci jsem ozřejmila raně novověké výrazy *dospělý*, *dochodilý* a *došlý*. Výraz *dospělý*, se vztahuje ke stupni vývoje plodu a výrazy *došlý* a *dochodilý*, se vztahují k délce těhotenství. *Dospělost* novorozence se posuzovala podle přítomnosti vlasů na hlavě a nehtů na rukou a nohou. Jako příklad lze uvést zprávu felčara a lazebníka Danhela Ctiborského, který ohledal tělo mrtvého novorozence Doroty Othmarové, ve které je psáno:

⁸ SOKA Praha – východ, fond. AM Říčany, soudní manuál, inv. č. 14, fol. 72r – výslech obžalované Doroty Othmarové

⁹ SOKA Kolín, fond MÚ Kostelec nad Černými lesy, smolný spis, inv. č. 194, fol.4v – výslech Jana Čížka, (bratra Kateřiny Čížkové) 3. 12.1722, fol.12v – výslech Terezie Čížkové (švagrové Kateřiny Čížkové) 20. 3.1723

¹⁰ SOKA Praha – východ, fond AM Říčany, inv. č. 10, fol. 26v – druhý výslech obžalované Kateřiny Zarmoucené 17. 8. 1667

¹¹ Josef I. římskoněmecký císař, *Nové právo útrpné a hrdelní, pro království České, margrabství Moravské a knížectví Sleské*, PRAHA 1708, s. 15.

„...dospělý bylo, nehty na ručičkách a na nožičkách též vlásky na hlavě mělo...“¹² Zda byl novorozenec *dochodilý* (také *došlý*) bylo hodnoceno na základě výpočtu délky těhotenství. U výsledku obžalované bylo zjišťováno, v jaké době měla se svým souložníkem pohlavní styk a kdy poprvé ucítila pohyby plodu. Například Máří N., musela uvést dobu, ve které tělesně obcovala se svým souložníkem a kdy *na to dítě ucejtila*.¹³

Pokud byl novorozenec hodnocen jako *dospělý* (zralý) a *došlý* (donošený), usuzovalo se, že se narodil živý. Jako příklad lze uvést výpověď porodních bab, které ohledaly tělo novorozeněte Anny Řehořové. V rukopise smolného spisu je uvedeno: „*Jest dítě děvčátko na všech oudech dospělý, dochodilý. Mohlo živo bejt.*“¹⁴ Dalším kritériem, podle kterého se hodnotilo, zda se dítě narodilo živé, nebo mrtvé, byla jeho vitální reakce. Na základě výpovědi obžalované nebo svědků, bylo zjišťováno, zda dítě plakalo či se hýbalo. Zda se dítě narodilo mrtvé, nebo živé, se určovalo také plovoucí zkouškou plic (hydrostatická docimasie).

V raném novověku byl kladen nemalý důraz na ošetření pupečníku. V raně novověkých porodnických příručkách najdeme zpravidla na začátku kapitoly (ve které se pojednává o ošetření novorozence po porodu) návod, jakým způsobem má být ošetřena pupeční šňůra. Pokud rodička nezavázala novorozenci pupečník, byla podezřelá, že vykrvácení z pupečníku byl způsob, kterým jej chtěla usmrtit. Pokud bylo dítě usmrceno jiným způsobem, nezavázaná pupeční šňůra znamenala pro matku přitěžující okolnost a vzniklo podezření, že měla v úmyslu dítě připravit o život a z tohoto důvodu se „nezaobírala“ či „nezdržovala“ ošetřováním pupeční šňůry. Jako příklad je možné uvést případ obžalované Roziny Potůčkové, které byla při výsledku položena následující otázka: „*Nejnily pravda, že si dítěti proto pupečku nezavázala, než aby ho krev ušla. A ono tím dřív umřelo.*“¹⁵ Ze zaznamenaných výsledků vyplývá jeden fakt, a to, že se předpokládalo, že žena, která porodí v osamění a v „terénu“ (pole, les, louka, cesta spojující vesnice) bude mít u sebe tkanici, které je zapotřebí k podvázání pupeční šňůry. Disponovala žena tímto prostředkem? Odpověď na tuto otázku jsem hledala v dějinách odívání. Potřebná tkanice, kterou potřebovala rodička k podvázání pupečníku, tvořila součást jejího oděvu a účesu (například pentle v copu, tkanicemi opatřená košile nebo živůtek).¹⁶ Rodička mohla také disponovat nůžkami či nožem,

¹² SOKA Praha – východ, fond AM Říčany, soudní manuál, inv. č. 14, fol. 76r – přísězná zpráva lazebníka a felčara Danhela Ctiborského 4. 10. 1734

¹³ SOKA Benešov, AM Prčice, inv. č. neuvedeno, fol. 9r – druhý výslech obžalované Máří N. – 2. 3. 1717

¹⁴ SOKA Kolín, smolný spis, inv. č. 28, fol. 2v – výpověď porodních bab 8. 4. 1671

¹⁵ SOKA Kolín, fond MÚ Kostelec nad Černými lesy, smolný spis, inv. č. 85, fol. 6r – výslech obžalované Roziny Potůčkové 14. 8. 1687

¹⁶ Zikmund WINTER, Čeněk ZÍBRT, *Dějiny kroje v českých zemích. Od počátku století XV. až po dobu Bělohorské bitvy*, PRAHA 1893, s. 384; Jiřina LANGHAMMEROVÁ, *Lidové kroje z České republiky*, PRAHA 2001, s. 15; Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání láska a svatba v české lidové kultuře*, PRAHA 2012, s.

kterých je zapotřebí k oddělení pupečníku od placenty. Drobné předměty denní potřeby, nůžky, nožičky a měšce, si ženy zavěšovaly na opasek, byl to znak pracovitosti a starostlivosti. Opasek nestahoval pas, ale volně přepadával přes ženin bok¹⁷ a žena ve vysokém stupni těhotenství jej pravděpodobně nosila nad úroveň skutečného pasu.

Osoby (krajský fyzik, chirurg, porodní bába), které ohledaly tělo novorozence, z viditelných známek násilí uvádějí různé škrábance, podlitiny na hlavě i těle, otisky prstů (zejména na krku), v nejednom případě je užito výrazu *zlomený (zlámaný) krček*. Najdeme výrazy *rozmačkaná hlava, rozmačkané tělíčko*. V přísežném posudku chirurga Antonína Kamenického, který byl v roce 1753 pověřen ohledáním mrtvého novorozence Anny Sobotníkové se nachází zpráva, o provedené pitvě.¹⁸

V práci jsem popsala, jakým způsobem probíhal výslech obžalované a jaké otázky jí byly kladeny. U výslechu obžalované byly zpravidla zjišťovány okolnosti jejího pohlavního života. Dotyčná musela uvést jméno svého sexuálního partnera a také kde a kdy spolu *tělesně obcovali*. Další skupina otázek se týkala gravidity obžalované. Žena musela uvést, komu se se svým stavem svěřila. Pokud těhotenství zatajovala, musela uvést z jakého důvodu. Poté následovaly otázky týkající se samotného porodu. Vyslýchaná žena musela uvést místo a dobu porodu (většinou obžalované uváděly, že se dítě narodilo ve dne, v noci, k ránu), zda byla u porodu sama, popřípadě na jakém místě na ní přišly porodní bolesti. Další skupina otázek se týkala novorozence. Obžalovaná musela uvést, jakého bylo dítě pohlaví, zda se narodilo živé, nebo mrtvé. Během výslechu byla obžalovaná zpravidla konfrontována se zprávou krajského fyzika nebo chirurga a výpovědí porodní báby o ohledání těla novorozence. Například obžalované Rozině Potůčkové byla při výslechu předložena nožička jejího mrtvého dítěte a položena otázka *super corpus delicti* (výraz „nad tělem deliktu“ je více než příznačný), zda se jedná o nožičku jejího dítěte.¹⁹

Pokud se obžalovaná přiznala, že novorozence zavraždila, musela popsat, jak daný čin spáchala. V případě pochybností či nejasností ve výpovědi obžalované, bylo přistoupeno k právu útrpnému.

47, 77 – 78., Karel Jaroslav OBRÁTIL, *Kryptadia*, PRAHA 1999, s. 11; Stanislav BROUČEK, Richard JEŘÁBEK, Lubomír TYLLNER a kol., *Lidová kultura národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Věcná část*. PRAHA 2007, s. 100, 102.

¹⁷ Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Renesance*, PRAHA 2009, s. 79; Zikmund WINTER, Čeněk ZÍBRT, *Dějiny kroje v českých zemích. Od počátku století XV. až po dobu Bělohorské bitvy*, PRAHA 1893, s. 512 – 514.

¹⁸ SOKA Praha – východ, fond AM Říčany, soudní manuál, inv. č. 15, fol.194r – *Attestati* Antonína Kamenického *Chirurgi Jurati* 3. 1. 1753

¹⁹ SOKA Kolín, fond MÚ Kostelec nad Černými lesy, smolný spis, inv. č. 85, fol. 4v – výslech Roziny Potůčkové 27. 6. 1687

V disertaci jsem se zabývala otázkou nepravdivému doznání, ke kterému mohlo dojít na základě strachu a bolesti z mučení. Také jsem řešila otázku týkající se věrohodnosti výpovědi obžalované, zejména v případě, kdy dotyčná obvinila další osobu ze spoluviny. Otázku jsem řešila z barokního pohledu na posmrtný život, poslední soud, a hřích křivého svědectví. Hřích křivého svědectví byl v rozporu s tzv. dobrou smrtí, která byla v barokní době aktuálním tématem.

Mezi důvody, které vedly matku ke spáchání hrdelního zločinu vraždy novorozence lze zařadit rozrušení způsobené porodem, kriminalizaci mimomanželského pohlavního styku, hmotnou nouzi, obavy z veřejného odsouzení, potíže, které provázely poddané při uzavírání sňatku a v neposlední řadě odmítání odpovědnosti a neochotu některých matek pečovat o dítě.

Výrazem *vyhnání plodu* je často označováno nezákonné přerušení těhotenství. Za tímto účelem byly v raném novověku užívány různé prostředky, nejčastěji výtažky z bylin, kterým byly přisuzovány abortivní účinky. Důvodem byla jejich snadná dostupnost (ve většině případů se jednalo o volně rostoucí byliny). Tyto byliny byly v herbářích doporučovány také jako prostředky k ulehčení porodu, vypuzení lůžka, porození mrtvého plodu a při opožděné menstruaci.

5. Diskuse

Soudní lékařství prošlo od dob, kdy tělíčka mrtvých novorozenců v případě podezření z vraždy ohledávali přísežní fyzikové, chirurgové a porodní báby, velkou proměnou. Některé metody, zejména hodnocení zralosti plodu podle narostlých nehtů, které se používaly v raném novověku, jsou používány (kromě dalších metod) i v současném soudním lékařství. Pro upřesnění je třeba uvést, že podle hodnocení dnešního forenzního lékařství mají nehty na ruce přesahovat a nehty na nohou dosahovat konce prstů.²⁰ V některých případech byl v raném novověku novorozenec hodnocen jako *velké dítě* nebo byl přirovnán *k čtvrtletnímu dítěti*. Přirovnání k čtvrtletnímu dítěti najdeme například ve zprávě přísežného chirurga Antonína Kamenického, který v roce 1753, vypracoval pro říčanský hrdelní soud posudek týkající se ohledání tělíčka mrtvého novorozeněte Anny Sobotníkové²¹ nebo ve výpovědi

²⁰ Jiří ŠTEFAN, Jiří HLADÍK a kol. *Soudní lékařství a jeho moderní trendy*, PRAHA 2012, s. 180.

²¹ SOKA Praha – východ, fond AM Říčany, inv. č. 15, fol. 194r – Attestati Chirurgi Jurati Antonína Kamenického 3. 1. 1753

porodních bab, které ohledaly dítě obžalované Kateřiny Králíčkové souzené v letech 1676 – 1677 u městského hrdelního soudu ve Velvarech.²²

V raném novověku se k určení, zda se dítě narodilo živé, nebo mrtvé používala takzvaná *hydrostatická docimasie*. Metoda spočívala v ponoření plic novorozence do vody. Pokud plíce vyplavaly na hladinu, usuzovalo se, že je nadnáší vzduch, který dítě vdechlo. Pokud plíce klesly ke dnu, usoudilo se, že se novorozenec nikdy nenadechnul.²³ František Löw z Erlsfeldu píše o této zkoušce ve své publikaci *Theatrum medico – juridicum*. Upozorňuje na *hnilobu*, která může způsobit, že plíce budou z vody *vyčnívát*, i kdyby se do nich nedostal vzduch při dýchání.²⁴ V dnešním soudním lékařství je tato metoda používána v případě, že se tělo nenachází v rozkladu.²⁵

Z důvodů, které v raném novověku mohly vést k vraždě novorozence, je dnes aktuální rozrušení způsobené porodem,²⁶ v ojedinělých případech nelze vyloučit ani ekonomické či společenské důvody (například u nezletilých dívek).

Většina bylin, které byly v raném novověku doporučovány jako abortiva nebo u kterých se nachází v raně novověkých herbářích varování, že by je neměly užívat těhotné ženy, patří v současné době k bylinám, které jsou kontraindikované těhotným ženám, jelikož mohou mít nepříznivý vliv na plod. Na potravinových doplňcích či různých čajích, které obsahujících výtažky ze zmiňovaných bylin, najdeme varování, že by se neměly užívat v těhotenství.

6. Závěr

Vražda novorozence aktivní, kdy matka použije násilí vůči svému dítěti nebo pasivní, kdy je dítě odloženo na místo, kde je odkázáno samo na sebe a vystaveno nebezpečí smrti, je i v současné době stále aktuální. V raném novověku před hrdelním soudem stanuly zpravidla ženy, které nebyly provdané a nezřídka byly opuštěny svým partnerem. Extrémní chudoba, obavy z veřejného odsouzení, kriminalizace mimomanželského pohlavního styku a rozrušení způsobené porodem, jsou již zmiňované důvody, které mohly v raném novověku vést rodičku k zavraždění jejího novorozeného dítěte. Určitou roli hrála skutečnost, že

²² SOKA Kladno, fond AM Velvary, (neuspořádaný) aktový materiál, karton č. 203, G – JUDICIALE, I. soudní spis, rok 1676 – 1677, fol. nečíslovaná, výslech obžalované Kateřiny Králíčkové bez uvedení datace.

²³ Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, PRAHA 2004, s. 317, 346.

²⁴ František Löw z Erlsfeldu, *Theatrum medico–juridicum*, Norimberk 1725, s. 623.

²⁵ Jiří ŠTEFAN, Jiří HLADÍK a kol. TÝŽ, s. 181.

²⁶ TÝŽ, 179 – 180.

se rodička nacházela v době porodu sama. Pro ženu vyčerpanou porodem byla velmi obtížná každá fyzická aktivita a orientace, z tohoto důvodu tyto ženy nezvolily jiné řešení, respektive odložení novorozeného dítěte na místo, na kterém by byla (anonymně) novorozenci poskytnuta patřičná péče. Vzhledem ke skutečnosti, že k tomuto trestnému činu dochází i v dnešní době, je třeba se ptát, jaké důvody vedou ženu ke spáchání tohoto činu. Nechci se stavět do role obháje žen, které zavraždily své novorozené dítě, chci položit pouze otázku, zda spočívá veškerá vina pouze na nich.

7. Použitá literatura v autoreferátu

7.1 Literatura

Stanislav BROUČEK, Richard JEŘÁBEK, Lubomír TYLLNER a kol., *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Věcná část*, PRAHA 2007, s. 100, 102.

Jindřich FRANCEK, *Zločin a trest v českých dějinách*, PRAHA 2000, s. 16–17, 19, 33–34.

Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Renesance*, PRAHA 2009, s. 79.

Jiřina LANGHAMMEROVÁ, *Lidové kroje z České republiky*, PRAHA 2001, s. 15.

Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*, PRAHA 2012, s. 47, 77–78.

Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, PRAHA 2004, s. 32.

Karel Jaroslav OBRÁTIL, *Kryptadia*, PRAHA 1999, s. 11.

Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, PRAHA 2004, s. 317, 346.

Jiří ŠTEFAN, Jiří HLADÍK a kolektiv, *Soudní lékařství a jeho moderní trendy*, PRAHA 2012, s. 179–181.

Zikmund WINTER, Čeněk ZÍBRT, *Dějiny kroje v českých zemích. Od počátku století XV. až po dobu Bělohorské bitvy*, PRAHA 1893, s. 384, 512–514.

7. 2 Rukopisné prameny

SOkA Praha – východ, fond AM Říčany, soudní manuál, inv. č. 14, fol. 72r – výslech obžalované Doroty Othmarové

SOkA Praha – východ, fond AM Říčany, soudní manuál, inv. č. 10, fol. 26v – druhý výslech obžalované Kateřiny Zarmoucené 17. 8. 1667

SOkA Praha – východ, fond AM Říčany, soudní manuál, inv. č. 14, fol. 76r – přísězná zpráva felčara Danhela Ctiborského 4. 10. 1734

SOkA Benešov, fond AM Prčice, smolný spis, inv. č. neuvedeno, fol. 9r – druhý výslech obžalované Máří N. 2. 3. 1717

SOkA Kolín, fond MÚ Kostelec nad Černými lesy, smolný spis, inv. č. 194, fol. 4v – výslech Jana Čížka (bratra Kateřiny Čížkové) 3. 12. 1722, fol. 12v – výslech Terezie Čížkové (švagrové Kateřiny Čížkové) 20. 3. 1723

SOkA Kolín, fond MÚ Kostelec nad Černými lesy, smolný spis, inv. č. 28, fol. 2v – výpověď porodních bab 8. 4. 1671

SOkA Kolín, fond MÚ Kostelec nad Černými lesy, smolný spis, inv. č. 85, 4v – výslech obžalované Roziny Potůčkové 27. 6. 1687, fol. 6r – výslech obžalované Roziny Potůčkové 14. 8. 1687

SOkA Kladno, fond AM Velvary, (neuspořádaný) aktový materiál, karton č. 203, G – JUDICIALE, I. soudní spis, rok 1676 – 1677, fol. nečíslovaná, výslech obžalované Kateřiny Králíčkové bez uvedení datace

Knihovna Národního muzea, rukopis přísahy porodních bab, sign. IV. B1

7. 3 Tištěné prameny

František Löw z Erlsfeldu, *Theatrum medico – juridicum*, Norimberk 1725, s. 623.

Havel ŽALANSKÝ, *O ctných manželkách těhotných, a rodičkách křesťanských, o jejich před Bohem vzácnosti a nebezpečném kříži, kdo jej na ně a proč vzkládá a jak se ony v něm chovají, a čím těšiti mají, spis krátký, v nově složený, všem počestným matronám ku potěšení, od kněze Havla Žalanského, služebníka církve Boží u Svatého Jiljí, Nové Město pražské 1615, s. 75; Knihopis Digital Database K07153.*

Josef I. římskoněmecký císař, *Nové právo útrpné a hrdelní, pro království České, margrabství Moravské a knížectví Sleské*, PRAHA 1708, s. 15.

Římský katechismus na rozkaz církevního sněmu tridentského a papeže Římského Pia V. v latinském jazyku vydaný ve 4. dílech nyní přeložený od Josefa Windyše, Hradec Králové 1834, s. 145.

Antonín REZEK (edice), Mikuláš DAČICKÝ, *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Svazek první*, PRAHA 1878, s. 153.

8. Seznam publikací autora

8.1 Seznam publikací k tématu disertační práce

SURÁ, Alexandra: *Hygiena ženy během třicetileté války*. In: *Sanquis*, 2007, č. 54, s. 20.

SURÁ, Alexandra: *William Smellie – zakladatel moderního porodnictví*. In: *Časopis lékařů českých*, 2010, ročník 149, č. 2, s. 79–80.

SURÁ, Alexandra: *Hygiena ženy III. Druhá polovina 17. století a 18. století*. In: *Časopis lékařů českých* 2011, ročník 150, č. 9, s. 519–520.

SURÁ, Alexandra: *Porodnicko – gynekologicky orientované texty v díle Jana Černého*. In: *Časopis lékařů českých* 2014, ročník 153, č. 2, s. 98–99.

SURÁ, Alexandra: *Vyšetřování vraždy novorozence v 17. a 18. století*. In: *Časopis lékařů českých*, 2015 (v tisku)

8.2 Příspěvky na konferencích k tématu disertační práce

Porodní komplikace, jejich rozpoznání a doporučené postupy v první polovině 18. století. Referát přednesený na 9. mezinárodním sympóziu z dějin medicíny, farmacie a veterinární medicíny, Brno 18 – 20. 6. 2009

Opožděná menstruace v raném novověku. Referát přednesený na VI. pardubické bienále, Nemoc, neduh, choroba. Pacienti a zdravotní personál v dějinách. Pardubice 22. – 23. 4. 2010

Vyšetřování vraždy novorozence v raném novověku. Referát přednesený v Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků. Praha 11. 3. 2014

8.3 Ostatní publikace autora

SURÁ, Alexandra: *Laureáti Nobelovy ceny. Fritz Albert Lipmann, Hans Adolf Krebs*. In: *Časopis lékařů českých*, 2008, ročník 147, č. 11, s. 596.

- SURÁ, Alexandra: *Laureáti Nobelovy ceny. Edward Calvin Kendall, Philip Showalter Hench, Tadeus Reichstein*. In: Časopis lékařů českých, 2008, ročník 147, č. s. 455–456.
- SURÁ, Alexandra: *Psychiatrie ve starověkém Římě*. In: Sanquis, 2008, č. 56, s. 55.
- SURÁ, Alexandra: *Životopráva těhotné na přelomu 19. a 20. století (1890–1910)*, In: Časopis lékařů českých 2010, ročník 149, č. 8, s. 387–388.
- SURÁ, Alexandra: *Nathaniel St. André a jeho osudová pacientka Mary Toft*. In: Časopis lékařů českých, 2010, ročník 149, č. 5, s. 242–243.
- SURÁ, Alexandra: *Hygienu ženy I. Péče ženy o své tělo v období pozdního středověku*. In: Časopis lékařů českých 2011, ročník 150, č. 7, s. 405–406.
- SURÁ, Alexandra: *Hygienu ženy II. Doba rudolfínská*. In: Časopis lékařů českých 2011, 2011, ročník 150, č. 8, s. 461–462.
- SURÁ, Alexandra: *Hygienu ženy IV. 19. století*. In: Časopis lékařů českých 2011, ročník 150, č. 10, s. 558–559.
- SURÁ, Alexandra: *Hygienu ženy V. První republika*. In: Časopis lékařů českých 2011, ročník 150, č. 11, s. 624–626.
- SURÁ, Alexandra: *Prostředky, které pomáhaly ženám v jejich dnech (poslední třetina 19. a první polovina 20. století)*. In: Fragmenty z dějin medicíny, farmacie a veterinární medicíny Bratislava 2012, s. 231–233.

8. 4 Ostatní příspěvky na konferencích

Prostředky, které pomáhaly ženám v jejich dnech (poslední třetina 19. a první polovina 20. století). Referát přednesený na 10. mezinárodním sympóziu k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny, Bratislava 28. – 29. června 2012.